GENITIVUL LA NIVEL DIALECTAL: *UŞA CASEI* (PE BAZA ALRR. *SINTEZĂ* IV)

MARA IULIANA MANTA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”
maraimanta@gmail.com

Cuvinte-cheie: *dialectologie*, *genitiv sintetic*, *genitiv analitic.*
Mots-clés: *dialectologie*, *génitif synthétique*, *génitif analytique.*

1. Pornind de la ALRR. *Sinteză* IV propunem ca, pe baza răspunsurilor obținute la Chestiunea 687 din Chestionarul NALR „Când intri de afară în casă, a cui uşă o închizi?”, înregistrate în altasele lingvistice pe regiuni, să realizăm o analiză a formelor de genitiv la nivel dialectal. Datele excerptate pun în evidență cele două posibilități de realizare a genitivului: cea sintetică (flexionară) şi cea analitică (prepoziționlală).

1.1. Pentru flexiunea cu articol hotărât, identificăm structurile identice cu limba literară: *radical-* + desinența specifică *-e* + art. hot. *-i*, în cazul femininelor, şi *radical-* (+ desinența nespecifică *-e*) + art. *-lui*, pentru neutre[1]: *cas-e-i*; *antreu-lui*. La marcarea cazului contribuie şi alternanțele vocalice şi consonantice; pentru substantivele feminine, identificăm la nivelul graiurilor altenanțele vocalice ***a***/***ă*** (*c**á**se/c**ắ**si*) şi alternanțele consonantice ***s***/***ş*** şi ***t***/***z*** (*că**́s**i/că**́ş**i*; *tín**d**e/tínzi*). Distingem, astfel, două subclase flexionare pentru *casă* şi *tindă*, în funcție de selecția unei desinențe de plural ***-e***/***-i***: *cas**e**/căs**i***; *căş**i*** şi *tind**e**/tinz**i***[2].

Formele de genitiv în ***-i(i)***[3] sunt dominante în toate ariile dacoromânei, iar cele în ***-ei*** (ca în limba literară) fac o arie restrânsă în Muntenia şi Oltenia (cf. Todoran 1972). Astfel, varianta *úşa* ***cási*** formează arie în est şi în sud: Bucovina

[1] „În **flexiunea articulată hotărât**, substantivul îşi ataşează enclitic articolul, care se angajează în flexiune. Articolul fie dublează desinența de G–D a substantivului, dacă substantivul aparține clasei femininelor la singular, fie exprimă singur valoarea de caz, preluând şi rolul unei desinențe de caz, dacă substantivul este masculin sau neutru la singular şi plural şi feminin la plural” (Pană-Dindelegan 2010: 117).

[2] Pentru concurența desinențelor, diacronic şi sincronic, la substantivele feminine la nivel dialectal, vezi Marin 2017.

[3] Formele de genitiv-dativ ale femininelor în *i(i)* (< *ei*): *feti*, *mami*, *miresi* se explică prin tendința de închidere a timbrului vocalei *e* neacc. în subdialectul muntean (ca şi în cel moldovean, unde este caracteristică). Fenomenul nu este propriu numai Munteniei, ci apare pe întregul teritoriu al dacoromânei, putând fi considerat, aşadar, un fenomen fonetic specific limbii vorbite sau limbii populare (cf. Ionică 1984: 167).

SCL, LXX, 2019, nr. 2, Bucureşti, p. 251–258

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

(în concurenţă cu *úşa* ***căsi***), Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia (în nord-vest, în paralel cu *úşa* ***căşi***); această formă de genitiv este înregistrată rar în Banat (punctul 75), Crişana (punctele 158, 159 şi 180) şi Transilvania (punctele 293, 328 şi 451, care formează arie cu graiurile din Muntenia). Forma literară a genitivului *úşa* ***caseĭ*** a fost înregistrată în zece puncte din Muntenia (673, 674, 677, 679, 683, 687, 689, 690, 703, 727) şi în şapte puncte din Oltenia (901, 904, 914, 918, 924, 926, 930), formând o arie relativ compactă în vestul Munteniei şi în estul Olteniei.

Structura genitivală *úşa* ***căsi*** formează arie compactă în graiurile din centru şi din nord: Crişana, Maramureş (unde este înregistrată doar această formă), Transilvania, Bucovina, sporadic în Moldova şi nord-vestul Olteniei şi în două puncte din Dobrogea (872 şi 891).

Úşa ***căşi*** formează arie lingvistică în zona vestică, în graiurile din Banat, Crişana, Transilvania şi din vestul Olteniei; sporadic, forma este înregistrată şi în Bucovina (punctele 462, 463). Pentru alternanţele vocalice şi consonantice ale termenului *casă*, vezi harta 1: *Alternanţe vocalice şi consonantice* ***casă*** (cf. Todoran 1972).

Pentru termenul *tindă*, formele de genitiv marcate prin alternanţe consonantice se repartizează astfel: *úşa* ***tíndi*** apare în cinci puncte din Muntenia (731, 736, 739, 753, 781), un punct din Oltenia (984) şi un punct din Transilvania (***a tíndeĭ***, punctul 337). Forma genitivală *úşa* ***tínzi***/***a tínzi*** este înregistrată în toate graiurile, formând o arie largă în centru şi nord-vest şi o arie restrânsă în Bucovina (v. harta 2: *Alternanţe consonantice* ***tindă***).

Ceilalţi termeni folosiţi în răspunsuri nu prezintă particularităţi de realizare a genitivului diferite de limba literară, indiferent dacă sunt substantive feminine sau neutre (*úşa* ***cámereĭ***/*úşa* ***cámeri***; *úşa* ***fóculuĭ***; *úşa* ***antréuluĭ***), însă varietatea lexicală oglindeşte elemente ale arhitecturii tradiţionale sau moderne (neasimilate corect): *prispă*, *cuină*, *foc* (cu sensul de ‘camera în care se face focul’), *odaie*, *sobă*, *ogeac* (‘camera în care se face focul’ – DLR, s.v. *hogeac*), *sală*, *antreu*, *balcon* (cu varianta modificată fonetic *balcom*). Pentru subiecţii anchetaţi, toate aceste lexeme desemnează ‘prima cameră cu uşă prin care se intră în casă’. Repartiţia dialectală a termenilor reflectă preferinţa pentru unul dintre aceşti termeni: *prispă* (punctul 987 din Oltenia), *cuină* (zece puncte din Banat şi punctul 988 din Oltenia), *foc* (punctul 992 din Oltenia), *odaie* (punctele 932, 938, 976 din Oltenia), *sobă* (nouă puncte din Banat), *ogeac* (punctele 970, 982, 997 din Oltenia şi 780 din Muntenia), *sală* (opt puncte din Muntenia şi punctele 933, 978, 994 din Oltenia), *antreu* (punctele 751, 761, 768 din Muntenia şi 979 din Oltenia), *balcon* (punctele 968, 973 din Oltenia).

În câteva localităţi, două din Oltenia (962 şi 939) şi două din Muntenia (715, 744), identificăm particularităţi sintactice de tip vechi, respectiv marca genitivului

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

a este coocurentă cu articolul enclitic, ataşat regentului[4]: *úşa **a** cási*/*sáli*/*hodăi̯*. În punctele 715 şi 962 este folosit lexemul *casă*, în 744 – *sală*, iar în 939 – *odaie*. Cele patru puncte nu formează arie lingvistică.

2. În privința marcării analitice, identificăm două tipare de realizare a genitivului: prin procliticul ***lu*** şi prin prepoziții.

2.1. Formele marcate prin procliticul ***lu*** sunt folosite doar pentru substantive feminine şi prezintă următoarele structuri: substantiv articulat enclitic + ***lu*** + substantiv articulat enclitic + determinant, respectiv, substantiv articulat enclitic + ***lu*** + substantiv nearticulat (*úşa **lu** cása cu cl̮oş*, *úşa **lu** cás**ă***, *úşa **lu** tind**ă***, *úşa **lu** cúi̯n**ă***). Dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în graiurile sudice, în contrast cu cele nordice, folosirea articolului proclitic *lui*/*lu* […] constituie norma (cf. Neagoe 2011: 167), în secolul al XX-lea se constată restrângerea folosirii acestui articol pentru construcția genitivului la zona Banatului. Cele opt atestări sunt identificate în punctele 8 (prima formă), 20, 31 (a doua formă), 27, 59, 61, 99 (ultima formă) şi 70 (ultima formă)[5]. Pe baza comparației oferite de Victorela Neagoe (2011: 168), care identifică atestări ale folosirii articolului proclitic masculin la substantivele care exprimă grade de rudenie, remarcăm că în această arie lingvistică se extinde folosirea articolului proclitic la substantivele inanimate: *vorbile **lu** ta-so* sau *să-i dea **lu** țâgan* [dativ] (*idem*.) vs *úşa **lu** cás**ă***.

Ipoteza folosirii morfemului ***lu(i)*** cu inanimate şi restrângerea ariei de utilizare a acestuia este confirmată de studiul Blancăi Croitor, *Utilizări arhaice şi regionale ale genitivului*, care exemplifică fenomenul cu date din zona Porțile de Fier, din jud. Caraş-Severin, Timiş şi Constanța, pe baza AFLR şi GPF (cf. Croitor 2006: 507).

2.2. Marcarea analitică a genitivului se face şi prin prepoziții negramaticalizate ***la***, ***de la***, ***din*** prin care substantivul introdus intră în relație de apartenență cu posesorul: *úşa **la** cásă*, *úşa **de la** cásă*, *úşa **dîn̮ꟹ** cásă*. Aceste tipare caracterizează toată aria lingvistică a dacoromânei, fiind înregistrate în 200 din cele 998 de puncte cartografice (v. harta 3: *Uşa casei*).

Astfel, formele construite cu prepoziția ***la*** şi cu lexemul ***casă*** apar în Crişana (unsprezece puncte), în Transilvania (zece puncte), în Bucovina (opt puncte), în Moldova (opt puncte), în Muntenia (treisprezece puncte), în Dobrogea (două puncte) şi în Oltenia (trei puncte). Pentru alte lexeme, aceeaşi structură este

[4] Genitivul marcat sintetic prin elementul funcțional ***al***, cu varianta invariabilă ***a***, în epoca veche nu avea reguli sintactice fixate: „Structura atestă faptul că elementul *al* nu avea fixată constrângerea sintactică de non-adiacență la articolul enclitic” (Stan 2013: 323, 324).

[5] „Diagnostică pentru graiurile bănățene din această perioadă [sfârşitul sec. al XIX-lea] este ocurența procliticului ***lu*** la gen.-dat. substantivelor nearticulate: *să-i dea **lu** țâgan* (WB: 277), construcție confirmată printr-un număr mare de atestări în secolul următor (cf. Vulpe 2006: 173 ş.u.)” (Neagoe 2011: 168).

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

repartizată astfel: ***la căsuță***, două puncte din Bucovina (502, 503); ***la cuină***, două puncte din Banat (34, 76); ***la odaie***, trei puncte din Moldova (588, 589, 594) şi un punct din Muntenia (766); ***la sală***, două puncte din Muntenia (631, 726) şi un punct din Oltenia (956); ***la sobă***, patru puncte din Banat (3, 10, 14, 17); ***la tindă***, două puncte din Crişana (103, 134), treisprezece din Transilvania, un punct din Bucovina (504), patru din Moldova şi patru din Muntenia; ***la tărnaț***, punctul 139 din Crişana.

Structura *úşa* ***de la*** *cásă* formează arie lingvistică compactă în Banat (32 de localități) şi în Crişana (19 localități), dar este înregistrată şi prin celelalte zone. Alți termeni înregistrați cu aceeaşi structură sunt ***antreu*** (punctul 785 din Muntenia), ***bucătărie*** (punctul 770 din Muntenia şi 986 din Oltenia), ***cuină*** (şapte puncte din Banat), ***foc*** (punctele 759, 773 din Muntenia şi 981 din Oltenia), ***ogeac*** (punctul 990 din Oltenia), ***sală*** (punctele 730, 776, 777 din Muntenia şi punctul 900 din Oltenia), ***sobă*** (punctele 13, 72 din Banat), ***tindă*** (douăsprezece puncte din Banat, două puncte din Crişana, şase puncte din Transilvania, două puncte din Bucovina, un punct din Moldova, trei din Muntenia, un punct din Dobrogea).

Structura de genitiv construită cu prepoziția ***din*** este înregistrată în trei puncte cartografice dispersate, din Moldova şi din Muntenia: *úşa* ***din*** *tíndî* 557; *úşa* ***diŋ*** *fáțî* 627; *úşa* ***dîŋ*** *cásă* 699.

Datele analizate pun în evidență concurența dintre prepozițiile ***la*** şi ***de la*** în formarea genitivului; astfel, prepoziția ***la*** este înregistrată în 84 de localități din toate zonele, pe când ***de la*** în 102 localități, predominant în zona vestică.

3. CONCLUZII

Analiza datelor dialectale pune în evidență câteva aspecte morfologice şi semantice:

a. formele cazuale sintetice sunt comune cu cele din limba literară (*uşa casei*/*tindei*/*camerei*, forme identificate în 20 de puncte cartografice); cele mai multe dintre formele analizate au desinența *-i(i)*: *uşa casi*/*tindi*/*sobi* etc.;

b. în Muntenia şi în Oltenia se păstrează forme genitivale de tip vechi: *úşa* ***a*** *cási*;

c. din punct de vedere diacronic, genitivul marcat prin procliticul ***lu*** se păstrează doar în Banat;

d. pe o arie lingvistică destul de mare (200 de puncte cartografice), genitivul se formează prin prepoziții negramaticalizate;

e. dintre formele analitice, se observă frecvența prepoziția ***la*** pentru întreaga arie lingvistică a dacoromânei, dar şi preferința pentru prepoziția ***de la*** în vest;

f. din punct de vedere lexico-semantic, variația termenilor folosiți pune în evidență aspecte ale arhitecturii casei țărăneşti: *tindă*, *(h)odaie*, *ogeac*, *foc*, *sobă*, *cuină*, *antreu* etc.

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

SURSE

ALRR. *Sinteză* IV: *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. *Sinteză*. Volumul IV, coord. Nicolae Saramandu (în curs de elaborare).

BIBLIOGRAFIE

Croitor, Blanca, 2016, „Utilizări arhaice şi regionale ale genitivului", *Limba română*, LXV, 4, p. 505–513.
Ionică, Ion, 1984, „Subdialectul muntean", în *Tratat*, p. 163–208.
Marin, Maria, 2017, „Pluralul feminin în *-e*/*-i* la nivel dialectal", *Fonetică şi dialectologie*, XXXVI, p. 59–68.
Neagoe, Victorela, 2011, „Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne actuale", *Fonetică şi dialectologie*, XXXI, p. 34–62.
Pană-Dindelegan, Gabriela, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, 2010, *Morfosintaxa limbii române. Sinteze teoretice şi exerciţii*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 115–120.
Pană Dindelegan, Gabriela, 2015, „Un text de la sfârşitul secolului al XVII-lea, loc de confruntare a tendinţelor de sintetism şi de analitism în marcarea genitivului", în Zafiu, Rodica, Isabela Nedelcu (ed.), *Variaţia lingvistică: Probleme actuale. Actele celui de-al cincilea Simpozion Internaţional de Lingvistică*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 85–93.
Stan, Camelia, 2013, „Observaţii asupra sintaxei manuscrisului 1216: Arhieraticon trilingv", în Sala, Marius, Maria Stanciu Istrate, Nicolaeta Petuhov (ed.) *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internaţional de Lingvistică*, Bucureşti, 27–28 septembrie 2013, [Bucureşti], Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 323- 326.
Todoran, Romulus, 1972, „În legătură cu pluralul substantivului *casă* în graiurile dacoromâne", *Cercetări de lingvistică*, XVII, 2, p. 249–256.
Vulpe, Magdalena, 1973, „Observaţii asupra sintaxei graiului din zona Porţile de Fier", în GPF, p. 353–393.

SIGLE

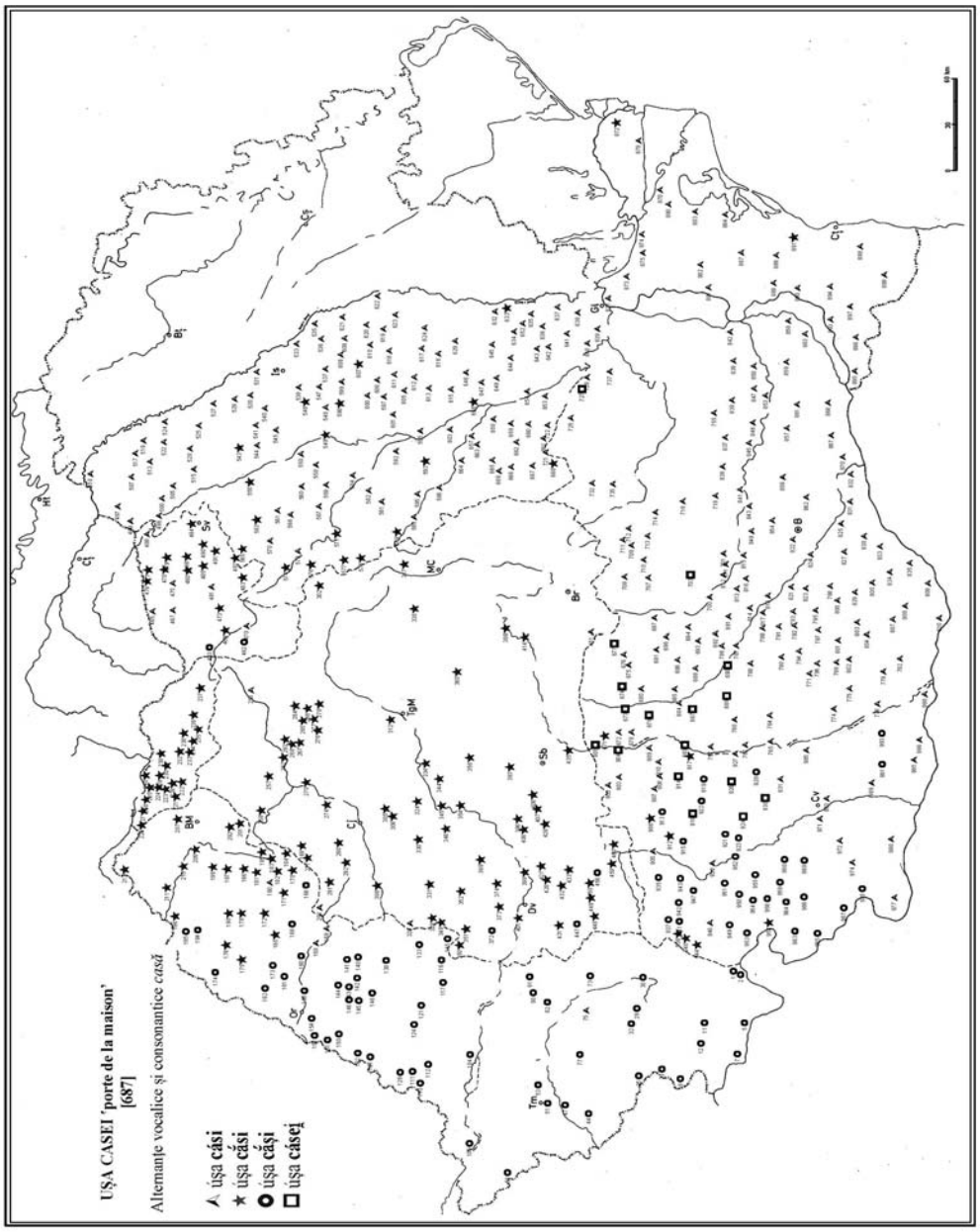
AFLR: Andrei Avram (coord.), *Antologie fonetică a limbii române*, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, 1988.
GPF: Cornelia Cohuţ, Magdalena Vulpe, *Graiuri din zona „Porţile de Fier". I, Texte. Sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973.
Tratat: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul românesc", 1984.

LE GÉNITIF AU NIVEAU DES PATOIS ROUMAINS: *PORTE DE LA MAISON* (SUR LA BASE DE ALRR. *SINTEZĂ* IV)

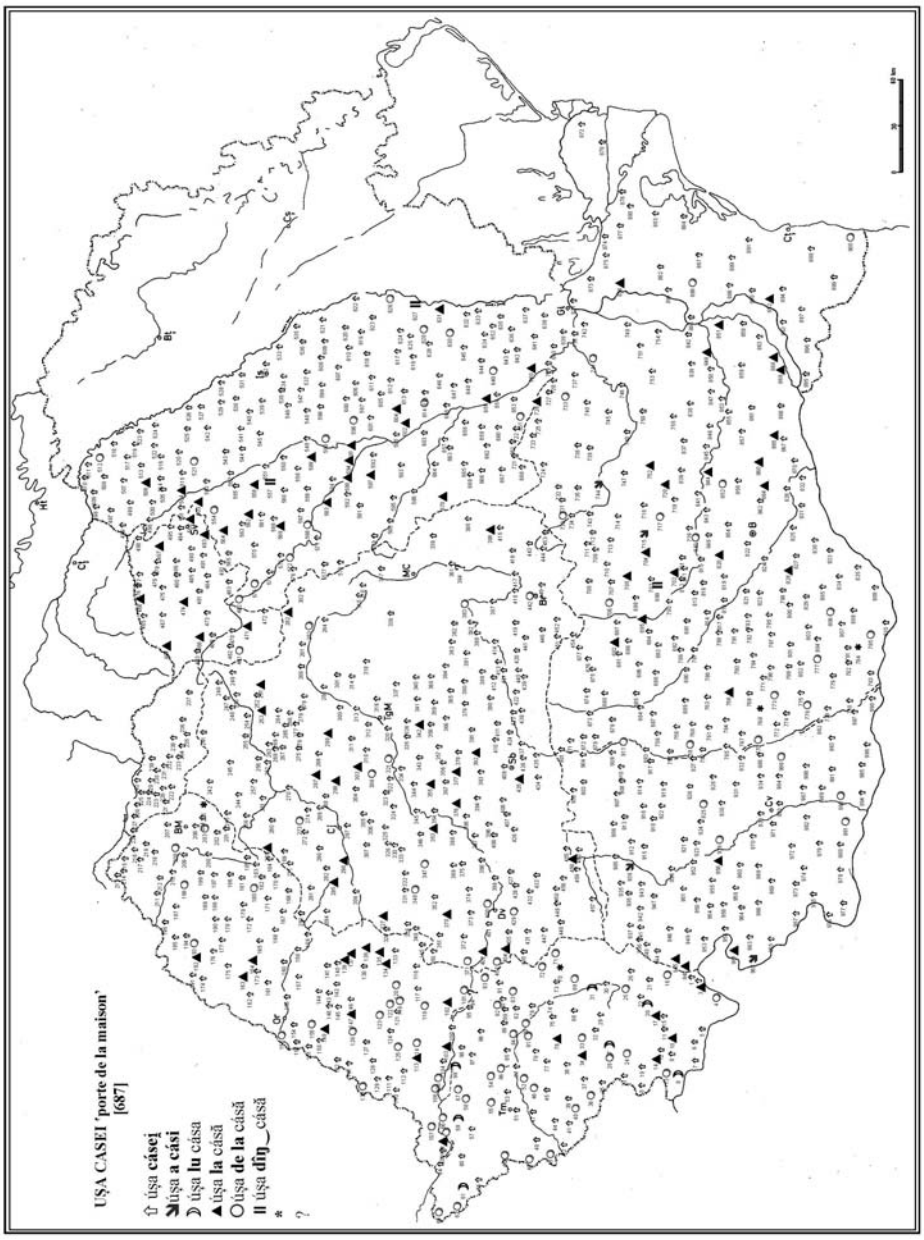
Resumé

Les éléments lexicaux analysés reflètent la variété des moyens linguistiques de marquer le génitif au niveau dialectal. Les données mettent en évidence à la fois une marque synthétique (flexionnelle) et une marque analytique (prépositionnelle) du génitif. En ce qui concerne les noms féminins, le cas est également marqué par des alternances vocaliques et consonantiques : *a*/*ă* ; *s*/*ş* ; *t*/*z*. Dans les patois d'Olténie et Muntenia, on a identifié des particularités syntaxiques du roumain ancien : *úşa* ***a*** *cási*. Une autre manière de marquer le génitif est l'usage de l'article défini antéposé : *uşa* ***lu*** *casa*/***lu*** *casă* ; ces formes sont spécifiques aux patois de Banat. Dans la plupart des localités étudiées (200), le génitif est formé à l'aide des prépositions : ***la***, ***de la***, ***din***.

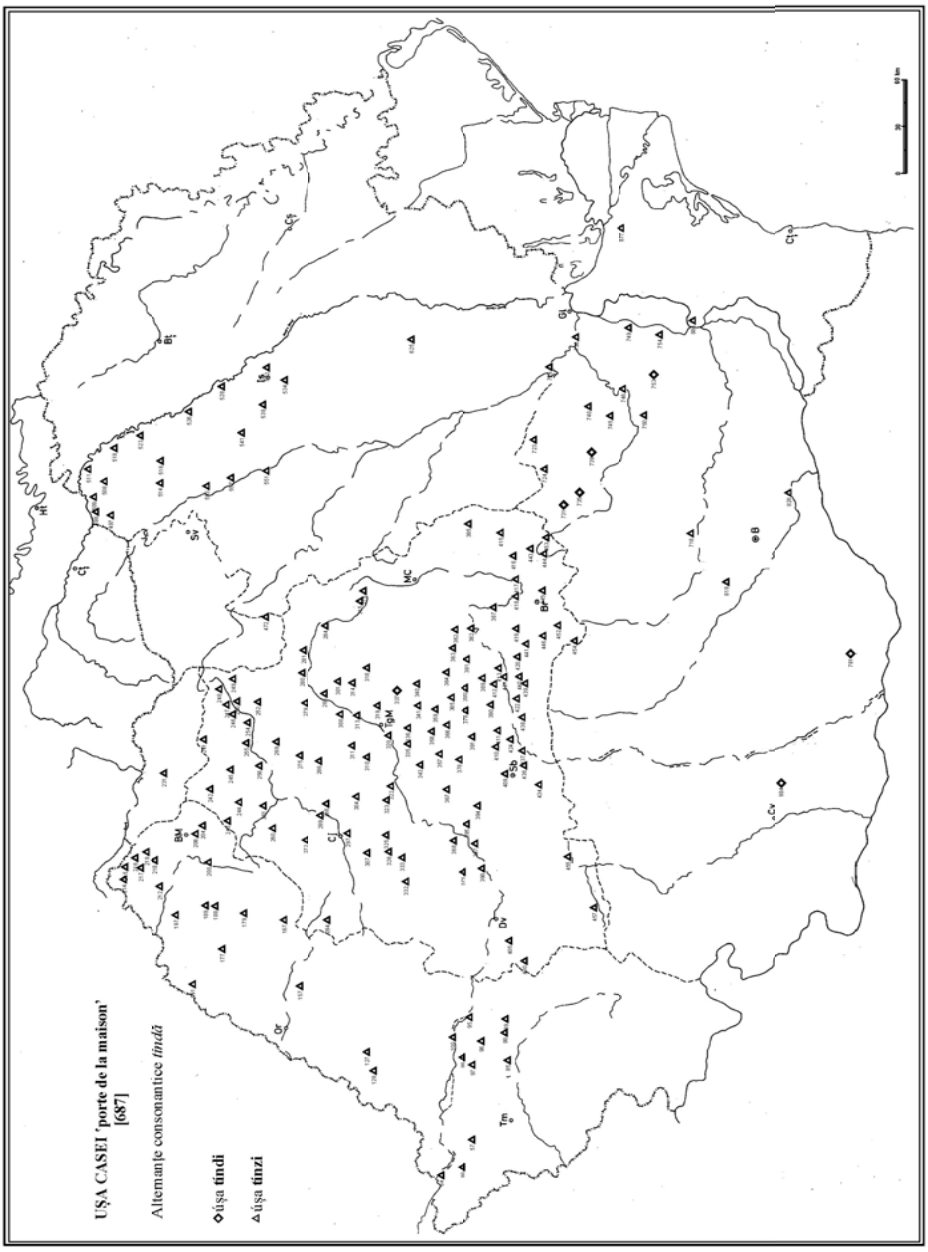
BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)

BDD-A30856 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:54:57 UTC)